

# Zuid-Holland: crisis ebt weg

**Ondernemers in de regio Haaglanden hebben het met een krimp van 'slechts' 2,5% minder zwaar dan die in andere regio's. De crisis wordt in 2009 getemperd door de prominent vertegenwoordigde sectoren overheid en zorg en de veel minder sterk aanwezige noodlijdende industrie. In 2010 groeit de economie in diverse Zuid-Hollandse regio's weer, maar het herstel zal minder snel zijn dan in andere regio's.**

## 1. De mondiale economie staat zwaar onder druk. Wat zijn de vooruitzichten voor Nederland?

De Nederlandse economie heeft het zwaar te verduren. In het eerste half jaar van 2009 kromp de economie met 4,8% ten opzichte van dezelfde periode vorig jaar. Over heel 2009 krimpt de Nederlandse economie naar verwachting met 4,2%. Hoewel het derde kwartaal nog steeds een teruggang zal vertonen, verbetert de stemming van consumenten en producenten en is de ergste daling achter de rug. Vanaf volgend jaar zal onder leiding van de aantrekkelijke export herstel optreden, waarna het vertrouwen een stimulans krijgt en consumenten hun uitgaven niet langer zullen terugschroeven. De investeringen, huizenprijzen en arbeidsmarkt ontwikkelen zich volgend jaar nog negatief. De economische groei voor geheel Nederland komt voor 2010 uit op 0,7%.

**Tabel 1 Nederlandse economie in cijfers**

	2008	2009	2010
Economische groei (BBP)	2,0%	-4,2%	0,7%
Particuliere consumptie	1,3%	-2,7%	-0,3%
Bedrijfsinvesteringen	4,7%	-14,0%	-6,4%
Uitvoer	2,7%	-9,2%	1,3%
Werkloosheid*	3,9%	5,0%	8,0%

Bron: ING Economisch Bureau

\*percentage van beroepsbevolking

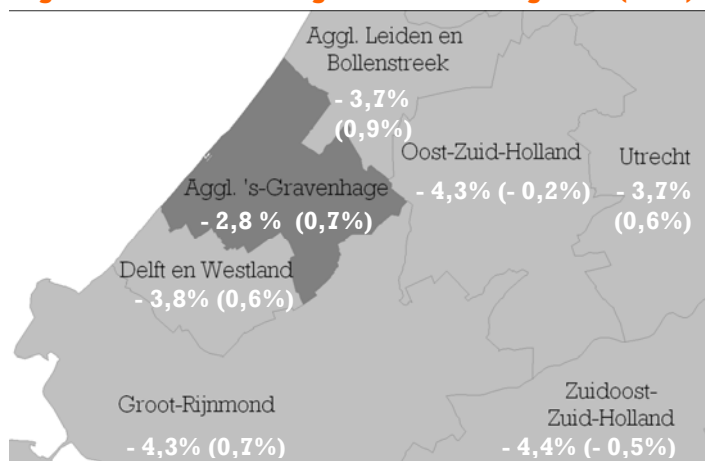
## 2. Veel bedrijven in de regio hebben met vraaguitval te kampen. Slaat de recessie in Zuid-Holland harder toe dan in de rest van het land?

Nee, in 2009 heeft de recessie ook in deze provincie toege-

slagen, maar het effect is minder groot. Dit is het gevolg van de geringe aanwezigheid van de hard getroffen industriële bedrijven en de ruime aanwezigheid van de stabiele overheidssector en gezondheidszorg.

Maar regio's onderling verschillen. Voor 2009 gaan we uit van een economische krimp van 2,8% voor de regio Haaglanden. Voor de regio Oost-Zuid-Holland (Gouda) van 4,3%. De overige regio's zitten hiertussen. De reden is de grote variatie in de samenstelling van het bedrijfsleven. In 2010 groeit de regio Zuid-Holland Noord (Leiden en Bollenstreek) met 0,9%. Dit is de grootste groei binnen de provincie. De regio Gouda laat ook in 2010 nog een krimp zien van 0,2% (figuur 1).

**Figuur 1 Economische groeiverwachting 2009-(2010)**



Bron: ING Economisch Bureau

## 3. Staat Zuid-Holland er structureel slecht voor?

Nee, hoewel de crisis de regionale economie weliswaar op zijn grondvesten heeft doen trillen en lagere bedrijvigheid wel degelijk pijn doet, staat de Zuid-Hollandse economie er structureel redelijk goed voor. De belangrijkste pijlers van de economie zijn nog grotendeels intact en de vraaguitval is in de meeste sectoren niet structureel. De komende jaren zal het groeiniveau echter lager liggen. Het kost namelijk tijd om

de klap van de sterk gedaalde wereldhandel te boven te komen. De nog verder oplopende werkloosheid is hier ook debet aan. De regio Haaglanden is momenteel de minst slecht presterende regio van heel Nederland. Dit dankt zij aan de minimale aanwezigheid van de industrie, de sector die dit jaar de hardste klappen krijgt. Positief is dat de non-profit sector sterk vertegenwoordigd is. Maar na de crisis zal de regionale economie ook minder snel uit het dal kruipen. Daarvoor zijn investeringen nodig in andere sectoren en zal de zakelijke dienstverlening zich ook meer op andere sectoren dan de overheid moeten richten. Sterk krimpende sectoren zoals industrie, groothandel en bouw zijn in Zuid-Holland sterk vertegenwoordigd in de regio Gouda en de regio Leiden en Bollenstreek. Dit is dan ook de voornaamste reden dat de economische ontwikkeling in deze regio's dit jaar achterblijft bij die van Haaglanden en Delft. Doordat de bouwsector in de regio Gouda oververtegenwoordigd is, blijft ook in 2010 de economie daar krimpen. Een ander sterk punt is de aantrekkelijkheid van de Zuid-Hollandse kust en de Bollenstreek voor toeristen. Nu consumenten hun hand op de knip houden, kiezen zij vaker voor een binnenlandse vakantie. Zuid-Holland kan zo bij lagere consumptieve bestedingen toch profiteren van haar toeristische trekpleisters.

#### 4. De industrie wordt dus het zwaarst getroffen, maar zijn er in 2009 ook sectoren die groeien?

De gezondheidszorg toont zich het meest crisisbestendig. Als enige laat deze sector in 2009 nog een stevige groei zien (tabel 2). Zorginstellingen voorzien in een basisbehoefte waar consumenten en overheid niet of nauwelijks op bezuinigen.

**Tabel 2 Ramingen volumegroei per sector**

	2008	2009	2010
Landbouw	0,6%	-2,1%	1,0%
Industrie	-1,1%	-10,2%	1,5%
Bouw	4,8%	-5,7%	-7,8%
Groothandel	2,6%	-7,0%	0,0%
Detailhandel	0,4%	-3,9%	-2,3%
Horeca	-3,7%	-7,0%	-1,0%
Transport & opslag	0,9%	-10,1%	2,7%
Zakelijke dienstverlening	3,0%	-4,7%	0,7%
Overheid	-0,4%	0,5%	0,6%
Zorg	4,3%	3,5%	3,0%
Totaal Nederland	2,1%	-4,2%	0,7%

Bron: ING Economisch Bureau

De toegenomen financiële onzekerheid leidt tot spaarzame consumenten en bedrijven. Dit zet de verkopen in de overige sectoren onder druk. Volgend jaar zal dit afgeremd door de lichte koopkrachtverslechtering niet veel verbeteren. Ondanks zuiniger consumenten realiseren supermarkten dit

jaar als enige segment binnen de detailhandel een groei in de omzet. Net als delen van de landbouw profiteren zij van de basisbehoefte waarin zij voorzien. Van alle krimpende sectoren vertoont de detailhandel samen met de landbouw in 2009 daardoor de kleinste min.

Zakelijke dienstverleners laten een divers beeld zien. Uitzend- en reclamebureaus hebben de meeste last van de vraaguitval, doordat bedrijven massaal afscheid nemen van tijdelijk personeel en stevig in reclame-uitgaven snoeien. Incassobureaus hebben daarentegen baat bij de verslechterde betalingsmoraal. Ook zijn er juridische dienstverleners die profiteren.

#### 5. Is de bodem van het dal in zicht?

De regio's Leiden en Bollenstreek, Haaglanden, Delft en Westland klimmen uit een minder diep dal dan andere regio's. De regio's kennen naast veel cyclisch ongevoelige bedrijvigheid (overheid en gezondheidszorg) relatief weinig vroeg-cyclische bedrijven. Achteraan lopen in de teruggang betekent meestal ook achteraan lopen in het herstel. Behalve de bouw zullen alle sectoren in 2010 een periode van sterke krimp achter zich laten. De veelal lange looptijd van bouwprojecten zorgt voor een vertraagd effect op de productie, waardoor dit de enige sector is die in 2010 nog sterker krimpt dan in 2009. Als gevolg hiervan blijft de economie in regio Gouda ook in 2010 krimpen. Deze regio zal pas na 2010 uit het dal kruipen.

#### 6. Vorig jaar was er nog sprake van sectorbrede personeelstekorten. Betekent dit dat het verlies aan banen beperkt blijft?

Nee, de gevolgen van de economische recessie voor de arbeidsmarkt zijn niet gering. Hoewel de somberste prognoses naar beneden zijn bijgesteld, lezen we dagelijks berichten over faillissementen en gedwongen ontslagen. Door een aantal vertragende factoren, zoals de deeltijd-WW,

**Tabel 3 Ramingen werkgelegenheid per sector**

Bedrijfstak	Aantal banen*	Ontwikkeling banen	
	2008	2009	2010
Landbouw	280	-0,8%	-0,7%
Industrie	950	-3,6%	-7,5%
Bouw	510	-1,2%	-5,8%
Groothandel	530	-3,0%	-1,7%
Detailhandel	810	-1,0%	-2,5%
Horeca	355	-2,5%	-5,5%
Transport & opslag	390	-3,8%	-1,0%
Zakelijke dienstverlening	2.100	-4,5%	-2,0%
Overheid	970	0,1%	0,0%
Zorg	1.300	1,1%	0,9%

Bron: ING Economisch Bureau

\* Banen van werkzame personen (\* 1000)

zal het landelijke banenverlies in 2010 groter zijn dan dit jaar. Over beide jaren samen gaan landelijk tussen de 350.000 en 400.000 banen verloren. In absolute cijfers zal in 2010 het banenverlies in Zuid-Holland het grootst zijn van Nederland: tussen de 70.000 en 75.000 banen. In 2009 en 2010 gaat iets meer dan 4% van de totale werkgelegenheid verloren.

## **7. Overheden hebben actie ondernomen om de gevolgen van de crisis voor de regio te verzachten. Zet dit voldoende zoden aan de dijk?**

Om de crisis het hoofd te bieden hebben verschillende overheden besloten om juist nu extra te investeren of om investeringen naar voren te halen. De provincie Zuid-Holland heeft €57 miljoen aan investeringen naar voren gehaald. Voornaamste doelen zijn infrastructuur en onderhoud, maar ook in projecten op het gebied van duurzame energie wordt versneld geïnvesteerd. Volgens de provincie waren de al geplande investeringen voor dit jaar (€96 per persoon) juist de op één na hoogste.

Diverse gemeenten in Zuid-Holland komen met verschillende crisismaatregelen. Zo gaat de gemeente Den Haag in 2009 een aantal projecten versneld uitvoeren. Totaal betreft het een bedrag van €94 miljoen. Het zijn projecten die al op de rol staan en die een extra impuls betekenen voor de lokale bouwsector. Het gaat onder meer om de vernieuwing en het onderhoud aan straatverlichting, verkeerslichten, riolen, bruggen en sportaccommodaties. Ook wordt door de gemeente menskracht beschikbaar gesteld voor een nieuw mobiliteitscentrum.

De Gemeente Zoetermeer haalt voor ruim €14 miljoen investeringen naar voren. Het gaat onder andere om het toeknappen van stadsparken en de verbetering van de toegankelijkheid van winkelcentra en het investeren in Electrolyse-installatie van zwembaden.

Reeuwijk en Boskoop halen investeringen in wegaanleg en – onderhoud naar voren. Leiden staat voor €75 miljoen garant voor investeringen in een bedrijfsverzamelgebouw voor doorgroeistarters in het Bioparc en financiert €60 miljoen voor verbetering van het Kooiplein.

## **8. Hoe gaan ondernemers om met de recessie?**

Van belang is om het hoofd boven water te houden en tegelijkertijd te profiteren van de marktkansen die zich aandienen. De volgende strategieën kunnen daarbij gehanteerd worden.

### **Rustig blijven**

Wie nog niet op herstel van de markt durft te vertrouwen, zal voorzichtig zijn met het aangaan van nieuwe risico's. Het is van belang om vertrouwen te houden in een zorgvuldig uitgestippelde strategie en bewust gemaakte keuzes. Het is wel zinvol om het gekozen product- of dienstenaanbod periodiek tegen het licht te houden. U doet er goed aan verlieslatende activiteiten of klanten met weinig of onzeker

toekomstig winstpotentieel af te stoten. Dit geeft rust, vergroot de focus op kernactiviteiten en geeft de rust die nodig is om nieuwe marktkansen te kunnen verzilveren.

### **Optimaliseren en kosten reduceren**

Ook zijn de economische vooruitzichten verbeterd, in veel markten zal de met de recessie gepaard gaande overcapaciteit nog langdurig overeind blijven. Als dit in uw markt het geval is, ontkomt u soms niet aan verregaande bezuinigingen. Door toekomstscenario's uit te werken kunt u beter inschatten wat verschillende ontwikkelingen voor uw bedrijf betekenen. Maak ook een 'worst-case-scenario' en inventariseer tijdig de te nemen maatregelen bij de verschillende uitkomsten. Door uw bedrijfsvoering te optimaliseren kunt u uw kosten verlagen, terwijl u uw omzet verhoogt.

### **Actief acquireren**

In concurrerende marktomstandigheden besteden ondernemers terecht veel aandacht aan salesactiviteiten. Er moet wel voor worden gewaakt dat de verkregen omzet ook bij uw bedrijf past. Acquisitie door middel van prijsconcurrentie vormt geen goede basis voor continuïteit in de relatie met klanten. U verliest een klant in dat geval vaak zoals u hem krijgt. Vergeet bovendien uw bestaande klanten niet. Speel in op de behoeften van goede klanten.

### **Flexibiliseren**

Flexibiliteit is een veelomvattend begrip. Maar daarom niet minder belangrijk. Meer flexibiliteit krijgt u bijvoorbeeld door meer aandacht op uw kernprocessen te richten en zaken waar anderen beter in zijn uit te besteden. Het verkorten van doorlooptijden binnen uw bedrijf maakt dat u sneller kunt reageren op een gewijzigde marktvrage. Verder kan een flexibele arbeidsinzet voor grotere wendbaarheid zorgen. Denk bijvoorbeeld aan flexwerkers, ploegendiensten, flexibele jaarroosters en het vergroten van de inzetbaarheid van medewerkers.

### **Innoveren**

Innovatieve bedrijven blijken hogere verkopen te realiseren en efficiënter te werk gaan. De meest succesvolle bedrijven blijven innoveren, ook tijdens een economische neergang. Innovatie is noodzakelijk om meer klanten te krijgen of van die klanten meer opbrengsten te genereren door hen meer toegevoegde waarde te bieden. Samenwerken en partnerschappen zijn vaak bronnen van innovatieve ideeën. Dat kan gaan om het op een nieuwe wijze toepassen van een bestaand product of het ontwikkelen van een nieuw product. Een goed idee vinden is slechts het begin. De fases daarna worden steeds uitdagender zoals het overtuigen van de organisatie, het starten van een experiment en de uiteindelijke implementatie. Ga ook na of u in aanmerking komt voor de steeds ruimhartiger overheidssubsidies voor innovatie.

**Meer weten?**  
**Kijk op [ING.nl/zakelijk](http://ING.nl/zakelijk)**  
**Of bel met**

**Machel Nuyten,**  
Regio-econoom  
**020 57 61 280**

**Ali Bouchrit,**  
Regiodirecteur Business  
Banking Zuid-Holland  
**070 30 78 228**

**Disclaimer**

De informatie in dit rapport geeft de persoonlijke mening weer van de analist(en) en geen enkel deel van de beloning van de analist(en) was, is, of zal direct of indirect gerelateerd zijn aan het opnemen van specifieke aanbevelingen of meningen in dit rapport. De analisten die aan deze publicatie hebben bijgedragen voldoen allen aan de vereisten zoals gesteld door hun nationale toezichthouders aan de uitoefening van hun vak. Deze publicatie is opgesteld namens ING Bank N.V., gevestigd te Amsterdam en slechts bedoeld ter informatie van haar cliënten. ING Bank N.V. is onderdeel van ING Groep N.V. Deze publicatie is geen beleggingsaanbeveling noch een aanbieding of uitnodiging tot koop of verkoop van enig financieel instrument. ING Bank N.V. betreft haar informatie van betrouwbaar geachte bronnen en heeft alle mogelijk zorg betracht om er voor te zorgen dat ten tijde van de publicatie de informatie waarop zij haar visie in dit rapport heeft gebaseerd niet onjuist of misleidend is. ING Bank N.V. geeft geen garantie dat de door haar gebruikte informatie accuraat of compleet is. De informatie in dit rapport kan gewijzigd worden zonder enige vorm van aankondiging. ING Bank N.V. noch één of meer van haar directeuren of werknemers aanvaardt enige aansprakelijkheid voor enig direct of indirect verlies of schade voortkomend uit het gebruik van (de inhoud van) deze publicatie alsmede voor druk- en zetfouten in deze publicatie. Auteursrecht en rechten ter bescherming van gegevensbestanden zijn van toepassing op deze publicatie. Overneming van gegevens uit deze publicatie is toegestaan, mits de bron wordt vermeld. In Nederland is ING Bank N.V. geregistreerd bij en staat onder toezicht van De Nederlandsche Bank en de Autoriteit Financiële Markten.

---

De tekst is afgesloten op 25 september 2009.

